

Atf / Citation

DARWEESH, S. (2024). "Edebî Metinlerde Dipnotların İşlevi ve Önemi". *Gazi Türkiyat*, 35: 277-291.

Geliş / Submitted 01.09.2024

Kabul / Accepted 13.12.2024

DOI 10.34189/gtd.35.014

EDEBİ METİNLERDE DİPNOTLARIN İŞLEVİ VE ÖNEMİ

The Functions and Importance of Footnotes in Literary Texts

Samah DARWEESH*

Öz

Dipnotlar, okunan yazının veya araştırmanın kaynakları hakkında bilgi sunarak ya da okurların bir konuyu daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olacak ek ayrıntılar sağlayarak çalışmalara önemli bir katkı sunar. Bilimsel metinlerde uzun bir geçmişe sahip olan dipnotlar, bilgi doğrulama ve referans verme amacıyla yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak, edebî metinlerde dipnotların kullanımı genellikle göz ardı edilir. Dipnotlar, göndergesel ve marjinal nitelikleri sayesinde eleştirel ve edebî çalışmalarda farklı işlevler üstlenirler. Bilimsel dipnotlar, metnin iddialarını destekleyerek ve sınırlandırarak metni güçlendirir. Bu tür dipnotlar, okurların metnin güvenilirliğini ve doğruluğunu değerlendirmesine yardımcı olur. Öte yandan kurmaca eserlerde kullanılan dipnotlar, eserin kurgusal bağlamını genişletir ve metinsel otoriteyi artırır. Bu sayede yazar, okuru eserin dünyasına daha derinlemesine çekebilir ve kurgusal gerçekliğin sınırlarını genişletebilir. Bu makalede dipnotların tarihçesi, türleri ve edebî metinlerdeki işlevleri ele alınacaktır. Özellikle Türk edebiyatında dipnot kullanımıyla ilgili örnekler incelenecek ve bu örnekler üzerinden dipnotların edebî eserlerde nasıl bir rol oynadığı tartışılacaktır. Dipnotların edebî metinlerdeki işlevleri, okuyucunun metni anlama ve yorumlama süreçlerine kattığı değer bağlamında değerlendirilecektir. Bu çalışma kurgusal eserlerde dipnot kullanımının, edebî anlatıyı biçim ve içerik yönünden zenginleştirerek okuyucunun metinle etkileşimini güçlendirdiğini göstermektedir. Olgusal, yorumlayıcı ve söylemsel dipnotların, okuyucunun metni anlamlandırma sürecine katkıda bulunarak anlatının çok katmanlı yapısını desteklediği vurgulanmaktadır. Sonuç olarak dipnotların yaratıcı ve işlevsel kullanımı, kurgusal eserlerin hem edebî değerini artırmakta hem de okuyucunun metinle olan bağımlı derinleştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Dipnot, kurgu, edebiyat, bilimsel, yazar.

Abstract

When reading a book or article, the small numbers that are at the end of the text or the bottom of the page often catch the eye. These numbers refer to footnotes, which play a crucial role in academic studies by providing information about the sources referenced or offering additional details that help readers gain a deeper understanding of the subject. Footnotes

* Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İstanbul/TÜRKİYE. simeedarweesh@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3518-0908

have a long-standing tradition in scientific texts, where they are commonly used for verifying information and providing references. However, their use in literary texts is often neglected. In critical and literary studies, footnotes serve various functions due to their referential and marginal characteristics. In scientific writing, footnotes enhance the text by supporting and defining its claims, thereby aiding readers in assessing the text's reliability and accuracy. Contrary, in fictional works, footnotes can enrich the fictional universe and bolster the textual authority, allowing the author to draw the reader more deeply into the narrative and extend the boundaries of the fictional reality. This article will explore the history, types, and functions of footnotes in literary texts. It will examine examples of footnote usage, particularly in Turkish literature, to discuss the role footnotes play in literary works. The evaluation will focus on how footnotes contribute to the reader's understanding and interpretation of the text, highlighting the power they add to the literary experience. This article demonstrates that the incorporation of footnotes in fictional works enriches the literary narrative in both form and content, thereby strengthening the reader's engagement with the text. Furthermore, the study emphasizes that factual, interpretative, and discursive footnotes support the multi-layered structure of literary narratives by facilitating the reader's process of interpreting the text. In conclusion, the research underscores that the creative and functional application of footnotes not only enhances the literary value of fictional works but also deepens the reader's interaction with the narrative.

Keywords: Footnote, fiction, literature, scientific, author.

GİRİŞ

Dipnotlar, yazılı metinlerde bilgi ve referans sağlamanın yanı sıra okura metnin bağlamını daha derinlemesine anlaması için ek ayrıntılar sunan önemli bir araçtır. Yüzyıllardır öğretici metinlerin ayrılmaz bir unsuru olan dipnotlar, akademik alanda bilgi doğrulama ve kaynak gösterme gereksinimlerini özenle karşılar. Bir makale veya kitap okurken sayfanın altındaki küçük sayılar ve bunlara karşılık gelen açıklamalar, okuyucunun metni daha iyi anlamasına olanak tanır. Bu notlar metnin güvenilirliğini pekiştirir, okuyucunun metinle ilgili sorularını yanıtlar ve genellikle metnin ana akışını bozmadan ek bilgiler sağlar. Bilimsel metinlerde dipnotların işlevi oldukça açıktır. Kaynakların doğruluğunu sağlamak, yazarın kullandığı bilgileri belgelemek ve okura daha fazla bilgiye erişim imkânı sunmak gibi görevleri vardır. Örneğin bir araştırma makalesinde belirli bir iddianın veya bulgunun kaynağını belirtmek için kullanılan dipnotlar, okuyucunun bu bilgilerin doğruluğunu kontrol etmesine ve konuyla ilgili daha fazla kaynağa ulaşmasına olanak tanır. Böylece dipnotlar bilimsel araştırmanın şeffaflığı ve güvenilirliği açısından hayati bir rol oynar.

Edebî eserlerde dipnotların kullanımı, bilimsel yazılardan oldukça farklı bir amaç ve işleve sahiptir. Kurmaca metinlerde dipnotlar, metnin anlamını derinleştirmek, okuyucunun metinle daha güçlü bir bağ kurmasını sağlamak ve yazarın dünyasını daha ayrıntılı bir şekilde sunmak amacıyla kullanılır. Edebî dipnotlar, metnin ana hikâyesini veya temasını destekleyen ek bilgiler sunar, karakterlerin arka planını detaylandırır veya yazarın oluşturduğu dünyayı daha kapsamlı bir şekilde açıklar. Örneğin bir romanda bir karakterin geçmişi hakkında verilen bir dipnot, okuyucunun o karakteri daha iyi anlamasına yardımcı olur ve hikâyeye olan bağlılığını artırır. Bilimsel dipnotlar ile edebî dipnotlar arasındaki bu farklılık, iki alanın bilgi aktarımı ve anlam derinliği konusundaki yaklaşımlarını yansıtır. Bilimsel dipnotlar, bilgi doğrulama ve referans verme amacı taşıırken edebî dipnotlar okuyucunun metinle kurduğu bağın derinleşmesine hizmet eder. Edebî dipnotlar, okuyucunun metni daha

iyi anlamasına ve yorumlamasına olanak tanır; metinler arası ilişkiler kurar ve yazarın kurgusal dünyasını genişletir. Bu bağlamda dipnotlar hem bilimsel hem de edebî metinlerde, metnin anlamını ve okuyucuyla olan etkileşimini zenginleştiren önemli bir araçtır.

Bu makalede, edebî eserlerde dipnotların tarihsel gelişimi, türleri ve işlevleri kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Çalışmada öncelikle, dipnotların tarihçesi ve türleri literatür taraması yöntemiyle incelenecek ve bilimsel metinlerdeki geleneksel kullanımından edebî eserlerdeki daha az araştırılmış rollerine kadar geniş bir perspektif sunulacaktır. Daha sonra Türk edebiyatında dipnot kullanımına odaklanılarak seçilmiş örnekler üzerinden dipnotların edebî metinlerdeki işlevleri analiz edilecektir. Bu süreçte dipnotların metnin anlamını genişletme, karakter derinliğine katkı sağlama ve okuyucunun metinle kurduğu bağı güçlendirme gibi işlevleri detaylı olarak tartışılacaktır. Çalışma, dipnotların edebî eserlerdeki çok yönlü işlevlerini okuyucu deneyimi bağlamında değerlendirerek edebî dipnotların sunduğu katkıları derinlemesine ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. DİPNOTLARIN TARİHÇESİ

Dipnotların tarihi, bilimsel yorumların ve metin analizlerinin tarihi kadar uzun ve karmaşıktır. 13. yüzyıldan günümüze kadar dipnotlar, son notların yaygın kullanımından çok önce ortaya çıkar ve hem övgü hem de eleştiri konusu olur. Matbaanın icadı, basılı kitabın formatı ve düzeni üzerinde belirli geleneklerin oluşmasına yol açar ve bu süreçte dipnotlar yaygın olarak kullanılmaya başlanır. Ancak dipnotların kökeni, tezhipli el yazmalarına kadar uzanır. Matbaa, dipnotun ve son notun tanımlanmış yapısını mümkün kılar olsa da yazılı metinlerde notlar ve açıklamalar uzun bir geçmişe sahiptir. El yazmalarında kenar boşluklarına notlar düşmek, müzehheplerin ve kâtiplerin standart uygulamaları arasındadır (Jackson 2001: 44-45). Matbaanın icadından önce, kâtipler ve keşişler tarafından detaylı süslemeler ve resimlerle zenginleştirilen el yazmaları, önceki dönem el yazmalarının temel biçim ve formatını takip eder. Ancak bu notlar, kenar boşlukları ve resimler büyük ölçüde farklılık gösterir ve kâtiplerin tercihleri ile alanın müsaitliğine bağlı olarak değişir. Örneğin İbrani bilginler, iki bin yıldan uzun bir süre önce dinî metinler üzerinde çalışırken açıklama ve yorum sistemlerini kullanır. Orta Çağ döneminde Hristiyan gelenekleri içinde yer alan kâtipler, el yazmalarını kopyalarken orijinal metni küçük harflerle yapılan açıklamalarla çevreleyerek eklemeler yapar. Dipnotların kullanımının başlangıcı, el yazmalarındaki bu uygulamalara dayanır. Orta Çağda, metinlerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmak amacıyla el yazmalarında kenar boşluklarına notlar düşülür. Bu notlar, okuyucunun metni daha iyi anlamasını sağlar ve metnin içeriği hakkında ek bilgiler sunar. İbrani bilginlerin dinî metinler üzerindeki çalışmaları sırasında geliştirdikleri açıklama ve yorum sistemleri, dipnotların ilk örnekleri arasında sayılabilir.

Johannes Gutenberg'in matbaanın icadından sonra 15. yüzyılda, resimli el yazmaları ile basılı kitaplar arasındaki geçiş sürecinde ilk dipnotlar ortaya çıkar. Dipnot, bu açıklama uygulamasının bir uzantısı olarak kabul edilir. Chuck Zerby'nin değerlendirmesine göre, dipnotun kesin kökenini tespit etmek oldukça zordur (2002: 22). Zerby, dipnotun kökenini İncil'in ilk baskılarına kadar takip etmekle birlikte bu sürecin büyük ölçüde varsayımlar ve kurgusal anlatılarla şekillendiğini ifade eder. Buna rağmen, ilk dipnotun tam anlamıyla keşfedilmesinin hâlâ mümkün olduğunu savunur. Zerby, ilk dipnotun bir alanla ilgili bir sorundan kaynaklandığını öne sürer: Yalnızca beş notun sığabileceği bir kenar boşluğuna yedi açıklamanın nasıl sığdırılacağı sorunu. Zerby'ye göre yaklaşık 1568 yılında matbaanın Avrupa'daki erken kullanım dönemlerinde, Kraliçe'nin Matbaacısı Richard Jugge, Piskoposlar İncili'nin yoğun açıklamalar içeren yeni baskısında bir sorunla karşılaşır. Jugge, notları basitçe sayfanın alt kısmına yerleştirmek yerine onlara ayrı alanlar sağlar, metnin gövdesinden farklı olacak şekilde işaretler ve notları temsil etmek için yeni ve temiz bir yöntem geliştirir. Bu, hem yeni İncil'in hem de Jugge için İncil'in mali başarısının belirleyici bir koşulu olur: "*Piskoposların İncili'nin doktrinle ilgili olduğu kadar görgü kurallarıyla da ilgili olması amaçlanmıştı.*" (Belsham 1813: 15).

Dipnotlar, 17. yüzyılda bilimsel bir araç olarak kullanılmaya başlanır. Katolik Fransa'da Protestan bir papazın oğlu olarak doğan Pierre Bayle, Fontainebleau Fermanı nedeniyle 1685 yılında Hollanda'ya kaçmak zorunda kalır. Bayle tanınmış kişiler, yerler veya olaylar hakkındaki diğer yazarların hatalarını derleyerek yeni bir referans çalışması oluşturmayı planlar. Ancak bu fikrin uygulanabilir olmadığına karar verir; başkalarının hatalarını araştırmanın cazip olmadığını düşünür. Sonuç olarak, daha geleneksel bir referans çalışması olan *Projet d'un Dictionnaire* adlı eleştiri yazmaya karar verir (Zerby 2002: 63). İyi bir fikri boşa harcamak istemediğinden başkalarının hatalarını metin içinde değil dipnotlarda sunma yöntemini benimser. Örneğin, Romalı şair Virgil hakkında yazdığı 44 satırlık metin için dokuz sayfa ayırır ve buna 1144 satır dipnot ekler. Ayrıca, kaynaklarını açıklayan 109 kenar notunu da metne ilişitir (Zerby 2002: 64). Bu dönemde dipnotların bilimsel çalışmalarda kullanımı yaygınlaşır ve önemli bir araştırma aracı hâline gelir. Özellikle Bayle'in çalışması, dipnotların yalnızca metinle ilgili ek bilgiler sağlamadığını aynı zamanda yazarın eleştirel düşüncelerini ve analizlerini de içerebileceğini ortaya koyar. Bu durum, bilimsel metinlerin gelişimine önemli bir katkı sağlar.

18. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz parlamenter ve tarihçi Edward Gibbon, parlamenter tartışmaların ve hitabetin yansıtıldığı bir dipnot uygulaması geliştirerek dipnotların kullanımını önemli ölçüde ilerletmiştir. Ana metin, bir argümanı veya anlatıyı temsil ederken dipnotlar itirazları, karşı argümanları ve konu dışı açıklamaları içermektedir. Gibbon, bu dipnotları kullanarak okuyucunun metinle olan duygusal etkileşimini akıllıca yönlendirmiştir. Örneğin ünlü eseri *Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü*'nde, Roma İmparatoru Commodus hakkında yazarken dipnotlar aracılığıyla Commodus'un zalimliklerini ve kaprislerini detaylı bir şekilde ele alır.

Commodus'un bir metre uzunluğunda ve on yedi omurdan oluşan deve kuşu boynunu kesmesi gibi olaylar, dipnotlarda bu tür yaratıkların nadir bulunurluğunu ve öldürülmelerinin iğrençliğini vurgular. Zürafaları ise 'en uzun', 'en nazik' ve 'en işe yaramaz' dört ayaklılar olarak tanımlar ve onların savunmasız olduğunu belirtir. Gibbon'un bu tür dipnotları tarihsel anlatıma çok yönlülük, cömertlik ve insani bir dokunuş katar. Dipnotlar Gibbon'un özgürce fikirlerini ifade edebildiği, espriler yapabildiği, insanlara dair sitemlerini dile getirebildiği ve önyargılarını gösterebildiği bir alan hâline gelir (Gibbon 2021: 115). Zerby "*Gibbon'un dipnotlarını bilmek, Gibbon'u bir insan olarak tanımdır.*" sonucuna varır (Zerby 2002: 81). Ancak, kısa bir süre sonra bilimsel çalışmalarda bu tür kapisler veya incelikler için pek yer kalmaz. Gibbon'un dipnotları, okuyuculara sadece ek bilgi sunmakla kalmaz aynı zamanda metnin ana temasını destekleyen ve genişleten ayrıntılar sağlar. Gibbon, dipnotları kullanarak tarihsel olayları daha anlaşılır ve derinlemesine ele alırken tarihsel figürlerin ve olayların insani yönlerini de gösterir. Bu, onun eserlerinin sadece kuru bir tarih anlatısından öte zengin ve ilgi çekici bir okuma deneyimi sunmasını sağlar. Gibbon'un tarzı, dipnotların bilimsel çalışmalarda ve tarih yazımında nasıl etkili bir araç olarak kullanılabileceğini gösterir.

19. yüzyılda, Leopold von Ranke'nin eserlerinde dipnot kullanımının sanatsal biçimi zirveye ulaşır. Anthony Grafton'a göre, modern tarih bilimi Ranke ile başlar. Ranke'nin başarısı, ikincil kaynakları referans göstermekten ziyade birincil kaynakları işaretlemeye ve diğer belge ve kaynaklardan elde edilen verilere dayanan "bilimsel tarih" anlayışını uygulamaya dayanır. Bu yöntemle dipnot fikri ortaya çıkmış, ancak dipnotların biçimi konusunda genel bir fikir birliği sağlanamaz. Dipnotların sistematik bir biçimde düzenlenmesi gerekliliği vurgulanır (Grafton 1997: 34). Beşerî bilimlerde dipnotlar modern bilim mekanizmasının bir parçası olarak referans verme, alıntı yapma, yorumlama ve konu dışına çıkma işlevi görecektir şekilde gelişir. Grafton gibi bazı akademisyenler, dipnotları insanlığa kuru bilimlere estetik bir katkı olarak görürken diğerleri dipnotların okumayı gereksiz yere yavaşlattığını, metni alakasız bilgilerle doldurduğunu ve -McFarland'ın da belirttiği gibi- akademik rakiplerin kaynakları çalmasını kolaylaştıran modası geçmiş bir araç olduğunu ifade eder. 20. yüzyılda, Ranke'nin öncülük ettiği yöntemler tarih yazımında standart hâle gelir. Dipnotlar, tarihçilerin çalışmalarında doğruluk ve güvenilirlik sağlamak için temel bir araç olarak kullanılır. Bu dönemde, dipnotların kullanımı yalnızca tarih biliminde değil, aynı zamanda edebiyat, felsefe ve diğer beşerî bilimlerde de yaygınlaşır. Yazarlar eserlerini desteklemek, argümanlarını güçlendirmek ve okuyucularına ek bilgiler sunmak için dipnotlardan yararlanır. Dipnotların akademik metinlerinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmesiyle birlikte onun formatları ve stillerine ilişkin daha sistematik ve standartlaşmış yaklaşımlar geliştirilir. Modern akademik yazımda dipnotlar belirli kurallara ve standartlara göre düzenlenir, bu da araştırmacıların ve öğrencilerin çalışmalarında tutarlılığı sağlar. Dipnotların bu şekilde standartlaştırılması, akademik çalışmaların kalitesini ve güvenilirliğini artırır.

İslam dünyasında dipnotların kullanımı özellikle dinî metinler, dil bilgisi açıklamaları ve çeviri eserleri gibi alanlarda önemli bir rol oynar. Kur'an ve Sünnet, İslam'ın temel kaynakları olup derin anlamlar barındırır. Bu metinlerin doğru anlaşılması amacıyla, zamanla birçok tefsir ve hadis kitabında dipnotlar yaygın şekilde kullanılmaya başlanır. Örneğin Taberî'nin *Cami' al-Bayan* (883-884) ve İbn Kesîr'in *Tefsir al-Qur'an al-azim* (1357-1358) adlı eserlerinde, ayetlerin detaylı açıklamaları ve rivayetlere dair dipnotlar yer alır. Bu dipnotlar, okuyucuların ayetlerin derin anlamlarını ve bağlamlarını daha iyi kavramalarına yardımcı olur. Hadis literatüründe ise dipnotlar hadislerin doğruluğu, sıhhat durumu ve ravilerin güvenilirliği hakkında açıklamalar sağlamakta önemli bir rol oynar. Örneğin Buhârî ve Müslim gibi hadis kitaplarında, hadislerin senetleri ve metinleri ile ilgili detaylı açıklamalar ve değerlendirmeler bulunur. Bu dipnotlar, hadislerin sahih olup olmadığını belirlemekte ve hadislerin doğru anlaşılmasına katkıda bulunur.

Arap dilinin öğrenilmesi ve öğretilmesi sürecinde, gramer kurallarının açıklanmasında dipnotlar yaygın bir şekilde kullanılır. Arap dilinin karmaşık gramer yapısından ötürü, gramer açıklamalarını içeren dipnotlar büyük bir önem taşır. Örneğin İbn Ajrum tarafından kaleme alınan *Al-Ajrumiyya* (1300) gibi temel gramer eserlerinde, dil bilimsel terimlerin ve kuralların detaylı açıklamaları dipnotlarla desteklenir. Bu açıklamalar, dil öğrencilerinin kuralları anlamalarını ve uygulamalarını kolaylaştırır. İslam dünyasındaki tercüme faaliyetleri hakkında bilgi edinmek için bilim tarihine ait kaynaklara başvurulabilir. İslam dünyasında, Beytü'l-Hikme gibi çeviri kurumları ile sultanlar ve mütercimler gibi detaylar titizlikle kaydedilir. Tercüme edilen kitaplar, yapılan seyahatler ve kullanılan çeviri kaynaklarıyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılabilir. İslam dünyası, felsefi düşünceleri açıkça sahiplerine atfederek belirtir. Örneğin İslam felsefe kitaplarında Sokrates'in fikirlerine sıkça atıfta bulunulur. Buna karşın eski Yunan medeniyeti, Mısır ve Mezopotamya'dan elde ettiği bilgileri genellikle gizlemiştir. İslam dünyası, Batı dünyasının bu tutumuna karşı kaynaklarını açıkça belirterek yazar adı ve özellikle dipnot kullanımı gibi uygulamaları Müslümanlar tarafından başlatılır (Yıldız 2020: 20). İslam dünyasında Sokrates, Platon ve Aristo'nun eserleri basılır, yayılır ve geniş bir okuyucu kitlesi tarafından benimsenir.

21. yüzyılda dijital yayıncılığın yükselmesiyle birlikte dipnotların kullanımı önemli bir evrim geçirir. Elektronik kitaplar, makaleler ve diğer dijital içerikler, dipnotlar aracılığıyla okuyuculara ek bilgiler sunarak metin içindeki bilgilerin doğruluğunu sağlar. Dijital ortamda dipnotlara erişim, kullanıcılar için daha kolay hâle gelmiş ve bilgiye hızlı ve etkili bir şekilde ulaşım mümkün kılınır. Bu bağlamda, dipnotların tarihsel gelişimi yazılı kültürün evrimiyle paralel bir süreç izler. Gutenberg'in matbaanın icadı, dipnotların sistematik olarak kullanılabilmesi için önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Leopold von Ranke'nin çalışmalarıyla doruk noktasına ulaşan dipnotların başarılı kullanımı, tarih yazımı ve beşerî bilimler alanında önemli bir dönüşüme yol açar. Bu bağlamda, dipnotlar hem akademik hem

de edebî yazında kritik bir rol üstlenir ve yazılı kültürün zenginleşmesine kayda değer bir katkı sunar.

2. DİPNOTLARIN EDEBİYATTAKİ TÜRLERİ VE İŞLEVLERİ

Birçok roman ve kısa öyküde, dipnotlar ve son notlar anlatının derinliğini ve anlamını zenginleştirmek amacıyla etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Bu araçlar, okuyuculara ek bilgi sunmanın yanı sıra metindeki nüansları ve bağlamları açıklama konusunda da yardımcı olur. Tarihsel söylemin tarzını ve mekanizmalarını benimsemiş geleneğine rağmen, kurgusal anlatılarda dipnotlar ve son notlar sıklıkla göz ardı edilmektedir. Bu durum, okuyucuların ve eleştirmenlerin kurgusal metinlerin yapısal ve anlam katmanlarını tam olarak kavramalarını engelleyebilir. Kurmaca eserlerde dipnot ve son not kullanımı, yazarların metin üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını sağlarken aynı zamanda okuyucuların metinle olan etkileşimlerini ve metin üzerindeki düşünme süreçlerini derinleştirir. Bu nedenle kurgusal anlatılardaki dipnot ve son notların incelenmesi, edebî eserlerin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Notlar, çeşitli biçimlerde mevcut olabilir ve kurgusal bir anlatıda farklı işlevlere hizmet edebilir. Edward J. Maloney, işlevlerine göre üç tür notun ana hatlarını çizmektedir: olgusal, yorumlayıcı ve söylemsel notlar (Maloney 2005: 29-48). Bu üç not türü (olgusal, yorumlayıcı, söylemsel) arasında örtüşme olabileceğini belirtmek önemlidir; sınırları geçirgendir. Edebî metinlerde yer alan bu üç not türü, iki farklı tarafça eklenebilir. İlk taraf, metnin asıl yaratıcısı olan yazarlar veya anlatıcılardır. İkinci taraf ise, edebî metnin yayımlanmasında görev üstlenen editörler ve çevirmenlerdir.

2.1. Olgusal Dipnotlar

Olgusal notlar, çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilir. Bu notlar arasında tanımlayıcı notlar, açıklayıcı notlar, metinler arası notlar ve tarihsel notlar bulunur. Ayrıca, bu türlerin özelliklerini birleştiren melez türler ve çeviriler, metin içi notlar gibi diğer olgusal not türleri de mevcuttur. Olgusal notlar, bir romanın veya kısa öykünün düzenlenmiş baskılarında sıkça yer alır. Ancak, iç anlatı çerçevesinde kullanılan olgusal notlar daha nadir görülmekte olup anlatının dinamiği açısından ilginç sorunlar ortaya çıkarabilir. Olgusal notlar, geleneksel tarihsel anlatılardaki dipnotlarla benzer işlevleri üstlenir; kaynaklar, ayrıntılar ve meşruiyet sağlarlar. Kurgusal bir anlatıda gerçeklere dayalı bilgi sağlamanın amacı, tarihî belgelerde aynı bilgiyi sunma amacıyla benzerlik gösterir. Yazarlar, terimleri netleştirmek ve bilgi aktarmak için tercüme ederken aynı zamanda okuyucunun ilgisini çekmeyi de hedeflerler. Kaynağa veya gönderene bağlı olarak kurgusal metinlerdeki olgusal notlar genellikle şüpheye karşılanabilir ve bu notların etkilerinden biri de romanın gerçekçilik iddialarını güçlendirme veya zayıflatmadır. Metin içindeki olgusal notlar, metnin gerçekliği ve anlatıcıya duyulan güven üzerinde önemli etkiler yaratabilir. Doğru ve iyi araştırılmış olgusal notlar, metne derinlik ve meşruiyet katarak anlatıcının güvenilirliğini artırır.

Okuyucu, metindeki bilgilerin sağlam kaynaklara dayandığını görerek metni daha inandırıcı bulur. Gerçek dünyaya yapılan referanslar, kurgusal bir anlatının bile gerçekçi bir temele oturduğunu düşündürerek okuyucunun metinle olan bağıni güçlendirir. Ancak yanlış veya şüpheli bilgiler içeren notlar, okuyucunun anlatıcıya olan güvenini sarsar ve metnin inandırıcılığını zedeler. Özellikle kurgusal metinlerde abartılı veya açıkça yanlış olan olgusal notlar, anlatıcının güvenilmezliğini ortaya koyarak metnin kurgusal doğasını belirginleştirir ve okuyucunun anlatıya duyduğu güveni zayıflatır. Bu nedenle olgusal notların dikkatli ve doğru bir şekilde kullanılması, metnin genel inandırıcılığı ve okuyucu ile kurulan güven ilişkisi açısından büyük önem taşır.

Olgusal notlar, anlatılarda ilginç bir dinamik yaratarak metni zenginleştirir. Notların bulunmadığı anlatılarda, okuyucular genellikle bu tür bilgileri arayarak metnin anlamını çözmeye çalışır. Ancak not içeren anlatılarda, yazar okuyucuya doğrudan bilgi sunarak metni daha iyi kavramalarına yardımcı olur. Bu bağlamda olgusal notlar, yazara hedeflediği okuyucu kitlesini daha etkili bir şekilde yönlendirme olanağı sağlar. Yazarın bir metni olgusal gözlemlerle anlaşılır hâle getirme çabası, önemli bir soruyu gündeme getirir: Bu çabanın amacı sadece metni anlaşılır kılmakla mı sınırlıdır, yoksa yazarın başka retorik hedefleri de var mıdır? Metinleri okuyucular için erişilebilir kılmakla birlikte yazarın amacı belirli bir mesaj iletmek, bir argümanı desteklemek, bir düşüncüyü teşvik etmek veya okuyucuyu belirli bir yöne yönlendirmek olabilir. Dolayısıyla yazarın olgusal gözlemlerle metni işleyişi, okuyucunun algısını etkileyen çeşitli faktörleri içerir. Bu faktörlerin anlaşılması, yazarın niyetini tam olarak kavrayabilmek için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, gözlemlerin retorik amaçlarla nasıl ilişkilendirildiğini anlamak için detaylı bir araştırma ve analiz süreci gerekebilir. Bu süreç, metnin derinliklerine inerek yazarın iletmek istediği mesajın ve metnin etkileme amacının anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Peyami Safa'nın *Attilâ* romanı, dipnotların kullanımı açısından önemli bir örnek teşkil eder. Romanda toplamda on bir dipnot bulunur. Safa, *Attilâ*'yı romanın merkezine yerleştirirken tarihî gerçeklere sadık kalmayı hedeflediğini ve bu amacı gerçekleştirmek için tarihî kaynaklardan faydalandığını açıkça ifade eder. Gerçekten de romanda yer alan pek çok olay ve durum tarihî kaynaklarla doğrulanır. Dipnotlarda yazar bazı durumlarda yalnızca kaynağın yazarının adını, bazen ise hem yazarı hem de kaynağı belirtir. Ayrıca, bazı dipnotlarda kaynağın cilt ve sayfa numaralarına da yer verilmektedir. Yazar, kaynaklardan nasıl yararlandığını da bazen açıkça ifade eder; örneğin, "*Bu nutuk müverrih Jürnades'ten aynen iktibas edilmiştir*" (Safa 1977: 177) şeklinde bir açıklama yapar. Romanın son sayfalarındaki nihai dipnottaysa, "*Tarihî vesikalarda Attilâ'nın nasıl öldüğü meçhûl kalır. Hunlar, Hâkaanlanın mev'ut eceliyle öldüğünü iddiâ ederler. Lâtin târihleri düşmanın suikastına hedef olduğunu, Cermen an'aneleri de, anasının babasının intikamını almak isteyen İldiko'nun Attilâ'yı öldürdüğünü temîn ederler.*" (Safa 1977: 289) bilgisi yer almaktadır. Dipnotlarda atıfta bulunulan

tarihçiler ise şunlardır: Prisküs, Jürnades (Jurnades olarak düzeltilmelidir), Herodotos ve Amede Thierry. Sonuç olarak, *Attilâ* romanı, ana karakterler, olaylar ve zaman dilimi açısından büyük ölçüde tarihî verilere uygunluk gösterir. Bu eserde, ünlü bir tarihî figür başarılı bir şekilde roman kahramanı olarak tasvir edilir.

Hüseyin Nihâl Atsız'ın *Bozkurtların Ölümü* romanının 1946 yılına ait ilk baskısında 69 dipnot bulunur. Bu dipnotlardan 68 tanesinin üçü, eski kelimeler yerine açıklama niteliğindedir. Örneğin Türk hükümdarlarının tahta çıkarken isim değiştirme geleneğini açıklayan bir dipnotta, "*Türk hükümdarları tahta çıkarken eski adlarını bırakır, yeni bir ad alırlardı. Rütbesi yükselen bir Türk'ün unvanı değişebilirdi.*" ifadesi yer alır (Yalçın 2019: 40). Diğer bir dipnot, Mengüç Atsız'a Yoldaş'ın *Kür Şad* başlıklı deyişine atıfta bulunarak: "*Bu iki dörtlük, Mengüç Atsız'a Yoldaş'ın 'Kür Şad' başlıklı deyişinden alınmıştır. Ancak ilk mısra biraz değiştirilir. (Ötüken'de arslanlar var),*" açıklamasını sunar (Atsız 2020: 37). Ayrıca Türklerde asil kişilerin idam edilme yöntemi hakkında bir dipnot, "*Türklerde soylular yay kirişi ile boğularak idam edilirdi,*" şeklinde bilgi verir. Atsız, dönemin eski kelimelerinin günümüzdeki karşılıklarını açıklayarak okuyucusuna dilsel bir köprü kurar.

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Hürrem Sultan* (1960) adlı romanında, tarihî gerçeklere sadık kalma amacıyla bilimsel kaynaklara dipnotlarla atıfta bulunulur. Romanında, Sadrazam Piri Paşa'nın emekliye sevk edilme süreci gibi olaylara yer verilir. Padişah, dolaylı yoldan Piri Paşa'ya emekliye ayrılmasını ima ederken Piri Paşa padişahın niyetini anlar ve süreci hızlandırmak için görevinden çekilir (Tülbentçi 2008: 83). Ragıp Şevki Yeşim, tarihî gerçeklere sadık kalmaya büyük önem veren yazarlardan biridir. Dayanç ve Kayımkaya'ya (2011: 218) göre Yeşim, romanlarında tarihî gerçeklere olan bağlılığını veya okuyucuyu ikna etme çabasını dipnotlarla destekler. İlk baskısı 1964 yılında yayımlanan *Bizanslı Beyaz Güvercin* adlı romanında, Fatih Sultan Mehmet ve diğer devlet yöneticileri ana tema olmasa da satır aralarında bu konulara dair düşünceler yer alır. Romanda Fatih Sultan Mehmet halkına yakınlığı, rüyasında bile İstanbul'un fethini görmesi (Yeşim 2004: 44) ve üstün bir savaşçı olması (Yeşim 2004: 48) gibi özelliklerle tasvir edilir. Bununla birlikte Yeşim'in Fatih portresinde, kafa kesmeyi ve öldürmeyi alışkanlık hâline getirmiş bir karakter de yer alır. Tarihî romanlarda olgusal dipnotların kullanımı, yazarların tarihî gerçeklere sadık kaldıklarını ve okuyucuyu bilgilendirme niyetlerini ortaya koyar. Dipnotlar, eserin inandırıcılığını artırırken tarihsel bağlamın doğru anlaşılmasına da katkı sağlar. Atsız, Tülbentçi ve Yeşim'in eserlerinde dipnotların kullanımı tarihî olayların ve geleneklerin doğru aktarılmasını sağlamakta ve okuyucunun metni daha iyi kavramasına yardımcı olur. Dolayısıyla tarihsel bağlam içeren ve bu bağlamı güncel meselelere uyarlamak amacıyla ilişkilendiren edebî eserlerde, bu tür dipnotlara rastlanmasının daha olası olduğu ileri sürülebilir.

2.2. Yorumlayıcı Dipnotlar

Yorumlayıcı notlar, gerçek notlarla benzer bir biçimde Gérard Genette'in ifadesiyle allografik bir kaynaktan (örneğin, editörler, yayınevleri, çevirmenler vb.) veya Autografik olarak doğrudan yazar ve onun anlatıcısına atfedilebilir (1997: 3). Ancak olgusal notların aksine, yorumlayıcı notların amacı belirli bir bilgiyi iletmek değil; ana anlatıdaki bir olayı veya açıklamayı yorumlamak, bir kenara bırakmak veya açıklamak anlamına gelir. Yorumlayıcı notların işlevi, anlatının o aşamadaki bağlamını yorumlamaktır. Yorumlayıcı notlar, hem içerikleri hem de odaklanmaları bakımından tanımlanır ve özünde belirli bir metnin küçük açıklamalarıdır. Belirli bir sese ve bakış açısına sahip olduklarından, okuyucunun metinle etkileşimini olgusal notlardan daha büyük ölçüde etkileyebilirler. Yorumlayıcı notlar, edebî metinlerde yaygın olarak bulunan ve okuyuculara ek içgörüler sağlayan iki temel kategori altında incelenir: Editörler veya çevirmenler tarafından yazılan notlar ve yazarın kendi yazdığı notlar. Editörler veya çevirmenler tarafından hazırlanan notlar genellikle metinlerin ön sözleri veya girişleri şeklinde sunulur ve bilgi temellidir. Bu tür notlar metnin, yazarın veya o dönemin sosyo-tarihsel bağlamı hakkında derinlemesine analizler ve yorumlar içerebilir. Örneğin bir editör, belirli bir pasajın kültürel önemini vurgulayabilir veya yazarın eserin yazılma sürecine dair ipuçları sunabilir. Bu şekilde, okuyuculara metnin daha geniş bir bağlam içinde değerlendirilmesi ve anlaşılması için kılavuzluk edilir. Öte yandan yazarın kendi yazdığı ve eserine dâhil ettiği notlar, genellikle eserin arkasında veya dipnotlar bölümünde bulunur ve yazarın metinle ilgili kişisel düşüncelerini, yorumlarını veya açıklamalarını içerir. Bu notlar, yazarın metne ilişkin özel bir bakış açısını sunar ve okuyuculara metni daha derinlemesine anlama ve yazarın niyetlerini daha iyi kavrama fırsatı verir. Yazarın kişisel tarzı ve duygusal tonuyla yoğunlaşan otografik notlar, metnin atmosferini ve yazarın kendi sesini yansıtma amacı taşır. Dolayısıyla, okuyucular bu notlarda yazarın ironik veya hicivli bir üslup kullanmasına sıkça rastlayabilirler; bu da metnin derinliklerine farklı bir bakış açısı sunar ve okuma deneyimini zenginleştirir.

Tomris Uyar'ın *Yaza Yolculuk* kitabında dipnot tekniğini farklı amaçlarla kullanır. Diyaloglardaki sözcüklerin kullanım amacını dipnotlarla açıklar. Örneğin: "*Kitap mı okuyorsun yine? Ne anlarsın şu kitaptan bilmem...*/** Zorbalık yerine sevecenliği deniyordu" (Uyar 1986: 46) ifadesinde, dipnot diyalogda söylenmeyen bir anlamı açıklar. Ayrıca, kapalı ifadeleri açmak için de dipnotları kullanır: "*verebileceğim başka hiçbir şey kalmamış.*/** Bu ilişkilerden geriye iki koltuk, bir sedir, bir kürtaç, bir pikap, bir kolon spazmıyla bir gastrit kalmıştı. En önemlisi de, çocukla oynadığı oyun sırasında zaman zaman yırtılan, ışıltıları içeri alan bir zırh: bedenini bu sıcak yaz gününde merhem gibi saran o soğukluk" (Uyar 1986: 47). Bu örneklerde, dipnotlar anlatının derinliğini ve karakterlerin iç dünyasını daha iyi anlamamızı sağlar. Yaşar Kemal *Son Ada* adlı romanda, hem romana hem de Zülfü Livaneli'ye dair gözlemlerini yaklaşık iki sayfalık bir giriş bölümünde sunduğu görülür:

“Zülfü'nün yeni romanı üstüne çoktandır bir yazı yazmak istiyor, rahat günler arıyordum. Son Ada romanı beni vurmuştu. Bu romanı bir kere okudum. Elim değdikçe bir daha, bir daha okudum (...) Romanın konusu, daha doğrusu konuları çok ilginçtir (...) Zülfü Livaneli bir diktatörü yazıyor. O güzelim Türkiye'nin halkları bir demokrasi görmedilse, durup dururken savaflara girmişlerse diktatörlerin yüzündendir. Diktatörler her zaman tek kişi değillerdir. Çok kişi de olabilirler (...) Zülfü'nün romanının bunlarla hiçbir ilgisi yok. Zülfü'nün romanı başka bir roman. Yepyeni. Ben bu romanı okuduğumda şaşırđım kaldım. Zülfü yepyeni bir ustalık, yepyeni bir roman getirmişti. Beklemediğim bir yenilikti Zülfü'nün getirdiği. Zülfü'nün yarattığı yeniliği okuyucuya bırakmak istiyorum ya, yapamıyorum (...) Zülfü bu romanda inanılmaz ölçüler, olanaklar yaratmış. Her şey birbirine uyuyor. Edebî hayatta görkemli bir söz vardır, büyük kapıdan girmek. Bu, büyük bir eserin yazarı demek. Zülfü büyük kapıdan bu romanıyla girmiştir.” (Livaneli 2008: 9-12).

Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide ve Cumhuriyet dönemlerine ait bazı romanların modern baskılarında artık kullanılmayan kelimelerin anlamlarını açıklığa kavuşturmak amacıyla geniş bir dipnot kullanımı gözlemlenmektedir. Refik Halit Karay, Halit Ziya Uşaklıgil ve Hüseyin Nihal Atsız'ın eserleri, bu tür açıklamaların sıkça yer aldığı örnekler arasında bulunmaktadır. Bu döneme ait eserlerin dilinde yer alan bazı kelimeler, günümüz okuyucuları tarafından anlaşılması zor, eski veya nadir kullanılan terimler olabilir. Dolayısıyla dipnotlar, okuyuculara metnin anlamını eksiksiz bir şekilde kavrama konusunda önemli bir destek sunar. Modern baskılardaki dipnotlar yalnızca kelime anlamlarını açıklamakla kalmaz aynı zamanda metnin kültürel ve tarihî bağlamını da okuyucuya sunar. Bu durum, edebî eserlerin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Dipnotlar, metni zenginleştirir ve okuyucuların dönemin dilsel ve kültürel özelliklerini daha iyi anlamalarına katkıda bulunur.

2.3. Söylemsel Dipnotlar

Söylemsel notlar çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir ve en yaygın biçimi, kendi başlarına bir anlatı oluşturan notlardır. Bu tür söylemsel notlar, genellikle ana metinden ayrı olarak sunulur ve sıklıkla ana metinle ilişkilendirilmiş bir anlatı içerir. Ek anlatı, ana hikâyenin paralel bir şekilde ilerleyerek okuyucuya ana metnin geçmişî veya geleceği hakkında bilgi sunabilir. Bu anlatı, belirli bir karakter veya olay örgüsü hakkında teğetsel bir hikâye sunabilir veya tamamen yeni bir hikâye ortaya koyabilir. Ayrıca söylemsel notlar, ana metinle diyalog içinde okunması amaçlanan yazar veya anlatıcının kişisel notlarını veya açıklamalarını da içerebilir. Bu tür notlar genellikle bir hikâyeyi, anlatının ana gövdesinde anlatılması hâlinde anlatının tutarlılığını bozabilecek şekilde sunduğundan yazar için bir araç işlevi görür. Söylemsel notların sunum yöntemleri çeşitlidir, ancak çoğu durumda bu notlar, ana metne ait gerekçeleri açıklar ve bu nedenle notun varlığını haklı çıkarır. Diğer not türlerinde olduğu gibi söylemsel notlar da allografik kaynaklar tarafından veya yazar ya da anlatıcı tarafından yazılabilir. Editörler veya çevirmenler tarafından yazılan söylemsel notlar, yorumlayıcı notlarla benzer bir işlev görür ve anlatıyı okumak için özel bir yorumlayıcı çerçeve sağlar. Yorumlayıcı notlar ile söylemsel notlar arasındaki sınır

bazen oldukça geçirgen olabilir. Çoğu durumda bu tür yan metinler, okuyucuya anlatının tarihsel veya kültürel bağlamını sunar. Geleneksel ön sözler veya girişler, özellikle allografik kaynaklar tarafından tanıtıldığında bu işlevi yerine getirir. Bu tür yan metinler, bir yazarın yaşamına dair detayları veya belirli bir yazı bağlamının ayrıntılarını sunarak anakronik bir etki yaratabilir; bu da metnin okuyucu üzerindeki etkisini artırabilir. Örneğin romanlar veya şiirler, klasik düzenlemeye sahip baskılarında genellikle giriş bölümlerinin belirleyici bir rol üstlenir. Bu girişler, yazarın yaşamına dair kısa bir paragraftan, akademik metinlerde daha ayrıntılı ön sözlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsar.

Yazarlar tarafından yazılan söylemsel notlar (Autografik söylemsel notlar), nadir görülen fakat işlevsel açıdan oldukça önemli bir türdür. Bu notlar, genellikle metnin başında metin dışı bir yapı olarak karşımıza çıkar ve sonrasında ana metne entegre edilerek metninle bütünleşirler. Bu notlar, yazarın kendi içsel düşüncelerini veya analizlerini ifade etmek için kullandığı bir araç olarak işlev görür. Autografik söylemsel notlar, metnin içeriği hakkında derinlemesine düşünceler ve açıklamalar sunabilir. Ayrıca eserin yaratılma süreci, yazarın ilham kaynakları veya kurgusal evren hakkında arka plan bilgileri sağlayabilirler. Bu notlar üst kurmaca, bir metnin kendi kurgusal yapısını ve anlatım sürecini sorgulayan, okuyucuyu metnin bir yapıt olarak farkındalığına yönlendiren bir tekniktir. Yazarlar, bu tür notlar aracılığıyla metnin yapısal özelliklerini veya yazım sürecini doğrudan okuyucuya sunarak metnin gerçekliğine dair bir bilinç oluşturabilirler. Autografik söylemsel notlar, metnin farklı katmanları arasında gezinirken okuyuculara alternatif bir bakış açısı sunar ve metnin arkasındaki düşünsel ve duygusal süreçleri keşfetmelerine yardımcı olur.

Hikâyelerde dipnot kullanarak açıklamalar yapmak ve yabancı kelimelerin anlamlarını belirtmek, yazarların hikâye hakkında ek bilgiler sunmak amacıyla sıklıkla başvurduğu bir tekniktir. Ayfer Tunç'un *Evvelotel* (1989) adlı hikâyesinde bu tekniklerin en dikkat çekici kullanımıyla karşılaşırız. Hikâyenin ana karakteri, çocukluğunun geçtiği kasabaya döndüğünde gezdiği yerlerde çocukluk anılarını canlandırır ve bu anılar dipnotlar aracılığıyla okuyucuya sunulur. Hikâyenin üst kısmında ana akış devam ederken alt kısımda geriye dönüş tekniğiyle çocukluk yılları anlatılır (Tunç 2013: 14). Bu bölüm, âdeta ayrı bir hikâye niteliğindedir ve *Evvelotel* yapısal ve görsel olarak çift katmanlı bir yapıya sahiptir. Dipnot kullanımının bir başka örneği Selim İleri'nin *Laterna Magica* (1992) hikâyesinde görülür. Yazar, hikâyenin sonunda "yazarın notu:" başlığı altında hikâye hakkında açıklamalar yapar. Hikâyenin kapalı bir anlatımı olduğu düşünülürse bu notlar okuyucuya ek bilgi sağlayarak hikâyenin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Türker Armaner ise *Mayıs* (1997) hikâyesine yabancı dilde bir cümle ile başlar. Bu cümlenin anlamı dipnotta açıklanır: "Det et var Herre som de kaller rasist. De er galne folk. De ma leşe Bibelen1." (Armaner 1997: 56) "1 Irkçı dedikleri ulu tanrımızın ta kendisi. Deli bunlar! İncil'i okusalar iyi ederler." (Armaner 1997: 123).

Tomris Uyar, hikâyelerinde dipnot tekniğini ustalıklı uygulayan yazarlardan biridir. *Aramızdaki Şey* öykü kitabındaki *Pıhtı* (1997) adlı öyküde, belirli bir bölümle ilgili ek açıklamalar sunmak amacıyla bu teknikten yararlanır. Örneğin öyküde şu dipnota yer verilir: “İşin ilginç yanı, bu kıyıma bile isteye girişmemesiydi. Kimseyi umursamayan, soğukluğuyla yakıcı bir çekicilik, Greta Garbo’vari erkeksi bir dişi-örümcek tavrı*”. Dipnotta ise şu açıklama bulunur: “*Bir dostumdan öğrendiğime göre Afrikalılar, özenle yetiştirecekleri çiçeklerin toprağına karşı cinsten tohumlar serperlermiş. Dostuma çiçeklerinin cinsiyetinin nasıl saptandığını sormadığıma hâlâ üzülürüm” (Uyar 1997: 54). Tomris Uyar, okuyuculara metnin kurgusal olduğunu vurgulamak için dipnot tekniğini kullanır. Örneğin “Alınmışa benzemiyordu. Sigarasını küllüğe zarifçe bastırıp kalkarken ‘Başınız sağ olsun’ dedi” cümlesine, “*Bu konuşmalı sahneyi ertelememi okurların bağışlayacaklarını umuyorum” (Uyar 1997: 54) şeklinde bir dipnot ekler. *Yaz Düşleri Düş Kışları* (1981) adlı eserin içinde yer alan *Oyun* adlı tiyatral öyküde, diyalog sırasında sunulamayan ayrıntılı bilgileri aktarmak için dipnot tekniğine başvurulur. Diyalogda “seninki” olarak adlandırılan kişi, Sevgi Hanım’ın eski eşi olarak tanımlanır: “Öyleyse neden boşandın? Yoksa boşanmayı seninki* mi istedi? *Seninki: Gülsün, kadın konuşmalarından kaptığı sözcükler içinde özellikle bunu yerli yerine oturtmuştu, olanca ürkünçlüğüyle kaoramıştı, ikinci kişinin istencini yadsıyan, bildiğince yoğuran, silip kendi istencine katan, hiçbir direnme hakkı tanımayan derebeyi gücü. Yüzler, kılıklar, kültür düzeyleri, sınıfsal seçme değişse de SENİNKİ aynı kalıyordu. Kendisine atalarından geçen tartışılmaz haklara ince uygulamalar getiriyordu olsa olsa.” (Uyar 1981: 45). *Yaza Yolculuk* (1986) adlı kitaptaki *Son Sanrı* öyküsü, *Gecegezen Kızlar* öyküsünün devamı niteliğindedir. Yazar-anlatıcı, farklı hikâyeler arasındaki ilişkiyi göstermek için dipnot tekniğini kullanır:

“İşin ilginç yanı sizi öykümden tanımam*.

Ne yapıyordum öykünüzde?

Vakanüvislik ile remilcilik arası bir şey. Yine böyleydiniz. Sizinle konuşurken gerçek acıyı hiç tatmadığımı düşündüm. Benim ülkemde acı, kemerlerle, kubbelerle örtülür, korunur, toplumsallaştırılır. Bireysel, sivi acı yok gibidir. Öğreniyoruz. Acemilik sancısı. (...).

*Öyküde sözü edilen eski öykü ‘Gecegezen Kızlar’ı anımsatıyor.” (Uyar 1986: 21).

Dipnot kullanımı, yazarın önceki öyküleri ile yeni öyküsü arasında doğrudan bir bağ kurmasına imkân tanır. Bu bağlantı, okuyucunun önceki öyküleri hatırlamasını sağlar ve yeni öykünün bağlamını genişleterek daha kapsamlı bir anlatı sunar. Bu yöntem, Uyar’ın eserlerinde yarattığı dünyaların nasıl birbirine bağlı olduğunu ortaya koyar ve okuyucuya daha bütünsel bir okuma deneyimi sunar. Ayrıca dipnotlar, okuyucuya geçmişteki bir öyküye referans vererek önceki metinle ilişki kurma ve anlamını derinleştirme fırsatı tanır. Bu da okuyucunun yazarın eserleri arasındaki ilişkileri daha iyi kavramasına yardımcı olur ve öyküler arasındaki bu bağlantılar, okuyucunun metinler arası bir keşfe çıkmasını teşvik eder. *Son Sanrı* öyküsündeki karakterin, *Gecegezen Kızlar* öyküsündeki karakterle ilişkilendirilmesi, anlatıya derinlik ve katman kazandırır. Bu da karakterlerin ve temaların farklı öykülerde nasıl

geliştiğini ve değiştirdiğini gösterir, okuyucunun karakterleri ve temaları daha geniş bir perspektiften görmesine olanak tanır. Uyar'ın dipnot kullanımı, edebî oyunlarından biridir ve metinler arası bağlantılar kurarak okuyucuyu metinle daha aktif bir şekilde etkileşime girmeye teşvik eder. Okuyucu, dipnotu takip ederek *Gecegezen Kızlar* öyküsünü araştırabilir ve bu iki öykü arasındaki ilişkileri keşfetmenin keyfini çıkarabilir. Ayrıca yazarın yaratıcı sürecine dair ipuçları verir, belirli temaları ve karakterleri farklı öykülerde nasıl işlediğini ve geliştirdiğini gösterir; bu da okuyucunun yazarın düşünce dünyasına ve yazma tarzına daha derin bir bakış sunar. Yazar-anlatıcının dipnot aracılığıyla kendi bilincini ve farkındalığını ifade etmesi, metin içinde bir meta anlatı oluşturur ve anlatıcının kendi öyküsünün farkında olduğunu ve bu öyküyü nasıl kurduğunu okuyucuyla paylaşmasını sağlar. Sonuç olarak Tomris Uyar'ın *Son Sanrı* öyküsünde dipnot kullanımı, metinler arası bir köprü kurarak okuyucuya daha zengin ve derin bir okuma deneyimi sunar. Bu teknik, Uyar'ın edebî yeteneğini ve anlatı ustalığını sergileyen bir araçtır.

SONUÇ

Kurgusal eserlerde dipnot kullanımı, edebî anlatının zenginleştirilmesi ve derinleştirilmesi için güçlü bir araçtır. Dipnotların tarihî gelişimi ve anlamı, akademik köklerinden kurgusal metinlere uzanan bir yolculuğu kapsar. Edebî metinlerde özellikle roman ve hikâyelerde dipnotlar olgusal, yorumlayıcı ve söylemsel türlerde karşımıza çıkar ve her biri farklı işlevler üstlenir. Olgusal dipnotlar, okuyucuya hikâyenin bağlamı hakkında ek bilgi vererek eserin daha anlaşılır olmasını sağlar. Bu tür dipnotlar, tarihî olaylar, coğrafi bilgiler veya kültürel referanslar gibi konularda okuyucuya aydınlatıcı bilgiler sunar. Örneğin, bir romanda geçen tarihî bir olayın detayları veya karakterlerin yaşadığı yerin coğrafi özellikleri hakkında ek bilgiler, okuyucunun hikâyeyi daha iyi kavramasına yardımcı olur. Yorumlayıcı dipnotlar ise yazarın ya da anlatıcının metne dair analiz ve yorumlarını sunarak okuyucu ile doğrudan bir diyalog kurar. Bu dipnotlar yazarın düşünce süreçlerini, metni oluştururkenki niyetlerini ve okuyucunun metni nasıl anlaması gerektiğine dair ipuçlarını içerir. Yorumlayıcı dipnotlar, okuyucuya yazarın bakış açısını daha yakından tanıma fırsatı verir ve metni daha derinlemesine anlama imkânı sağlar. Söylemsel dipnotlar ise metinler arası bağlantılar kurarak veya edebî oyunlar yaparak okuyucunun metni daha geniş bir perspektiften görmesini sağlar. Bu dipnotlar, diğer edebî eserlerle kurulan bağlantılar, intertekstüel referanslar ve metin içi oyunlar aracılığıyla okuyucunun metinler arasındaki ilişkileri fark etmesini sağlar. Söylemsel dipnotlar, edebî anlatının sınırlarını genişletir ve okuyucuya metni daha yaratıcı ve çok katmanlı bir şekilde yorumlama fırsatı sunar. Bu farklı dipnot türleri, kurgusal metinlere çok katmanlı bir yapı kazandırır. Okuyucu ana metin ile dipnotlar arasında gidip gelirken hikâyenin derinliklerine iner, karakterlerin geçmişini ve olayların arka planını daha iyi anlar. Ayrıca dipnotlar sayesinde metinle daha etkileşimli bir okuma deneyimi yaşar, anlatının inceliklerini keşfeder ve metin üzerinde daha fazla düşünme

fırsatı bulur. Dipnotlar, okuyucunun metni yalnızca yüzeysel okumasını engelleyerek daha derinlemesine ve düşünsel bir okuma süreci yaşamasını sağlar. Sonuç olarak dipnotların ustaca kullanımı, kurgusal eserleri sadece yüzeysel okunan hikâyeler olmaktan çıkararak okuyucu için daha geniş bir keşif alanı ve entelektüel bir deneyim sunar. Dipnotların sağladığı bu zenginlik ve derinlik, edebî anlatının gücünü artırır ve okuyucunun metinle olan bağını kuvvetlendirir. Bu nedenle yazarların dipnot kullanımını dikkatle ve özenle ele almaları, kurgusal eserlerinin etkisini ve kalıcılığını artırmada önemli bir rol oynar. Dipnotlar, edebî anlatıyı hem biçim hem de içerik olarak zenginleştirirken okuyucunun metni daha geniş bir perspektiften değerlendirmesine olanak tanır. Bu bağlamda dipnotların etkin ve yaratıcı kullanımı, kurgusal eserlerin edebî değerini ve okuma deneyimini önemli ölçüde artırır.

KAYNAKÇA

- ARMANER, T. (1997). *Kıyasız*. İstanbul: Metis Yayınları
- ATSIZ, H. N. (2022). *Bozkurtlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- BELSHAM, T. (1813). *A Review of Mr. Wilberforce's Treatise: Entitled "A Practical View of the Prevailing Religious System of Professed Christians, Etc. In Letters to a Lady"*. Cambridge: Harvard University Press.
- DAYANÇ, M., KAYIMKAYA, E. (2011). "Ragıp Şevki Yeşim'in Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Tarihî Romanları". *Turkish Studies*, 6/3: 205-220.
- GENETTE, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GİBBON, E. (2021). *History of the decline and fall of the Roman Empire*. Chicago: Independently Published.
- GRAFTON, A. (1997). *The footnote: A Curious History*. Cambridge: Harvard University Press.
- JACKSON, H. J. (2001). *Marginalia: Readers writing in books*. Connecticut: Yale University Press.
- LİVANELİ, Z. (2008). *Son Ada*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- MALONEY, E. J. (2005). *Footnotes in fiction: a rhetorical approach*. (Yayımlanmamış doktora tezi). The Ohio State University.
- SAFA, P. (1977). *Attılâ*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- TUNÇ, A. (2013). *Evvelotel*. İstanbul: Can Yayınları.
- TÜLBENTÇİ, F. F. (2008). *Hürrem Sultan*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- UYAR, T. (1981). *Yaz Düşleri Düş Kışları*. İstanbul: Ada Yayınları.
- UYAR, T. (1986). *Yaza Yolculuk*. İstanbul: Can Yayınları.
- UYAR, T. (1997). *Aramızdaki Şey*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YALÇIN, Ş. (2019). *Hüseyin Nihâl Atsızın Roman ve Şiirlerinde Eskicil Ögeler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YEŞİM, R. Ş. (2004). *Bizanslı Beyaz Güvercin*. Ankara: Elips Kitap.
- YILDIZ, İ. (2020). "Fuat Sezgin'e Göre İslam Düşüncesi Ve Batı Medeniyeti Üzerindeki Etkileri". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1: 13-44
- ZERBY, C. (2002). *The Devil's Details: A History of Footnotes*. New York: Simon & Schuster.